

ԴԻԱՆԱՆԱ ՄԻՐԻՋԱՆՅԱՆ

*ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
dianamirijanyan@gmail.com*

ՏԻԳՐԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

*Պատմամշակութային ժառանգության գ/հ կենտրոն
tigranalexanyan@yandex.ru*

ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԱՐՈՒՋ ՀՆԱՎԱՅՐՈՒՄ

2013 թ. հայ-իտալական հնագիտական համատեղ աշխատանքներն Արուճում կենտրոնացվեցին Կաթողիկե եկեղեցու և պալատի միջակա տարածքում, որտեղ առաջին անգամ հստակեցվեցին հնագիտական շերտերը և ժամանակագրությունը: Պեղումների արդյունքում պալատի հյուսիսային պատի տակ, նրա երկայնքով, բացվեցին շրջանաձև, ոչ խորը թոնիրներ: Պեղումներով պարզ դարձավ, որ դրանք ներկառուցված են այս հատվածում առկա հիմնաժայռի մեջ: Դրանց մեջ կան ինչպես մեծ՝ մինչև 1մ տրամագծով, այնպես էլ ավելի փոքր չափերի թոնիրներ: Որոշների մեջ առկա էր հաստ մոխրաշերտ, այրված ոսկորների մնացորդներ:

Տաճարի հիմքերի ամրության, դրանց պահպանվածության վիճակը ստուգելու նպատակով որոշվեց փորել երկու խուզահորեր՝ մեկը տաճարի հարավային կողմում՝ դռնից արևելք, մյուսը՝ տաճարի ներսում, արևմուտյան մասում, մուտքից աջ: Փորված խուզահորից գտնվեցին հիմնականում կղմինդրի բեկորներ:

Պեղումներով հայտնաբերվել են խեցեղեն գտածոներ, ապակե իրեր, մետաղե առարկաներ և դրամներ, որոնց ուսումնասիրությունը մատենագիտական աղբյուրների համադրմամբ կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում տարբեր դարերում բնակավայրի խաղացած դերի մասին:

Ուսումնասիրության պատմություն: Արուճի Ս. Գրիգոր կաթողիկե եկեղեցու և նրան հարող հուշարձանախմբի գիտական ուսումնասիրությունները սկսվել են նախորդ դարի կեսերից: Հուշարձանի վերականգնման աշխատանքներով պայմանավորված՝ 1947 թ. «Պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտե»-ի կողմից (ղեկ. Վարազդատ Հարությունյան) Արուճի հնավայրում ձեռնարկվել են պեղման և մաքրման առաջին աշխատանքները, որոնք շարունակվել են մինչև 1970-ական թթ.: Պեղումների արդյունքում բացվել է Գրիգոր Մամիկոնյանի կառուցած պալատը, որի կարևորությունը միջնադարյան հայ ճարտարապետության պատմության

համար ուսումնասիրողները նշել էին մինչ պեղումները¹: Վաստակաշատ գիտնականը կատարելով Արուճի պալատի ճարտարապետական և ծավալատարածական հորինվածքի առաջին մանրամասն ուսումնասիրությունը՝ այն համեմատել է Հայաստանի աշխարհիկ այլ կառույցների, մասնավորապես Դվինի VII դ. կաթողիկոսական պալատի հետ: Նմանությունները հատկապես պատկերավոր են Վ. Հարությունյանի կազմած համեմատական աղյուսակում²: Պեղումների ընթացքում բացվել է նաև Արուճի տաճարից հարավ-արևելք գտնվող բազիլիկ եկեղեցին³:

Միջնադարյան հնավայրի հետագա ուսումնասիրությունները կատարվել են 1980-1981 թթ.՝ ԵՊՀ Հայագիտական կենտրոնի հնագիտական արշավախմբի կողմից՝ ղեկավար Բ. Սադոյան⁴: Իրականացրած պեղումների արդյունքում բացվել է Արուճի հուշարձանախմբից մոտ 2 կմ հարավ-արևմուտք գտնվող ուղղանկյուն հատակագծով վաղ միջնադարյան ամրոցի պարսպի մի հատվածը:

Հուշարձանախմբի տարածքի բարեկարգմամբ պայմանավորված՝ 2006 թ. որոշակի մաքրման աշխատանքներ են կատարվել նաև բազիլիկ եկեղեցու շրջակայքում, որի արդյունքում հստակեցվել է կառույցի հոգևոր նշանակությունը⁵:

«Օժանդակություն տեղական հաստատություններին մշակութային ժառանգության պահպանման և վերականգնման ոլորտում» իտալական կրթական ծրագրի շրջանակներում ՀՀ մշակույթի նախարարության որոշմամբ 2012-2013 թթ. Արուճ հնավայրում կազմակերպվել է շինհրապարակ-դպրոց: Հայ-իտալական համատեղ աշխատանքները տաճարի ճարտարապետական ուսումնասիրություններից գատ նախատեսում էին նաև հնագիտական հետազոտություններ Ս.Գրիգոր եկեղեցու շրջակայքում: Չնայած, որ պեղումներն իրականացվել են ուսուցողական նպատակներով և շատ փոքր մակերեսի վրա, այնուամենայնիվ ունեցել են կարևոր նշանակություն: Օրինակ, 2012թ. աշխատանքների շնորհիվ տաճարի արևելյան մասում բացահայտվեցին անհայտ կառույցի հիմքեր, որը դեռ ուսումնասիրության կարիք ունի:

2013 թ. պեղումները: 2013 թ. հայ-իտալական հնագիտական համատեղ աշխատանքներն Արուճում տեղի են ունեցել հունիս-հուլիս ամիսներին՝ (գիտական մասով կոորդինատոր՝ պրոֆ. Հայկ Ավետիսյան, հնագետներ՝ Մատիլդե Մարգուլլո, Դիաննա Միրիջանյան, Տիգրան Ալեքսանյան): Դրանք կենտրոնացված էին Կաթողիկե եկեղեցու և պալատի միջակա տարածքում (գծագիր 1): Այս հատվածում սփռված էին տարբեր խաչքարերի

¹ Mapp, 1934, 46.

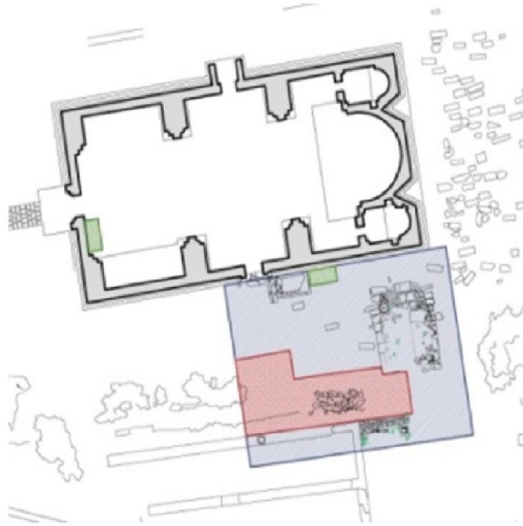
² Հարությունյան, 1953, 61:

³ Մաթևոսյան, 2010, 197-212:

⁴ Սադոյան, 1985, 162-173:

⁵ Սարգսյան, 2007, 34-37:

թերի և ամբողջական օրինակներ, տարբեր շինությունների քարեր, ժամանակագրորեն ուշ շրջանի գերեզմաններ:

Ս. Գրիգոր եկեղեցու հարավ-արևելյան հատված
կապույտով նշված է պեղման համար առանձնացված տարածքը,
կարմիրով՝ պեղման հատվածը, կանաչով՝ խաչքարերը
Ճարտ. Ա. Գաբրիելյան

Գծանկար I: 2013 թ. պեղումների համար առանձնացված հատվածը:

Իշխանական պալատի հյուսիսային պատից 140սմ հեռավորության վրա, պալատի պատին զուգահեռ, արևելք-արևմուտք ձգվում էր մի պատ՝ պահպանված մասի բարձր. 60սմ, լայն.՝ 120 սմ: Ժամանակագրորեն այն ավելի ուշ շրջանում, երկրորդ օգտագործմամբ կարմիր տուֆով, հողի շաղախով կառուցված պատ է: Պեղումների արդյունքում պատի մեջ բացվեց թաղում՝ մարդկային կմախքի վատ պահպանված մնացորդներով, որի պեղումներից գտնվեցին բրոնզե իրեր: Կմախքի մատի ոսկորներից մեկի վրայից գտնվել է 2.5 սմ տրամագծով բրոնզե մատանի և մետաղադրամի երկու բեկոր: Նշված պատի դերի ու ֆունկցիոնալ նշանակության, տաճարի և իշխանական պալատի հետ ունեցած կապի մասին ամբողջական պատկերացում կազմելն առայժմ դժվար է: Պարզ է սակայն, որ տաճարի հարավային պատի տակ արված թաղումների ժամանակ նշված պատը վաղուց կորցրել էր իր նշանակությունը, միաձուլվել տարածքի հողաշերտին, որի մեջ և արվել էր վերոնշված թաղումը (նկ.1,2):

Նկ.1 Պատի մեջ արված թաղման տեղը:

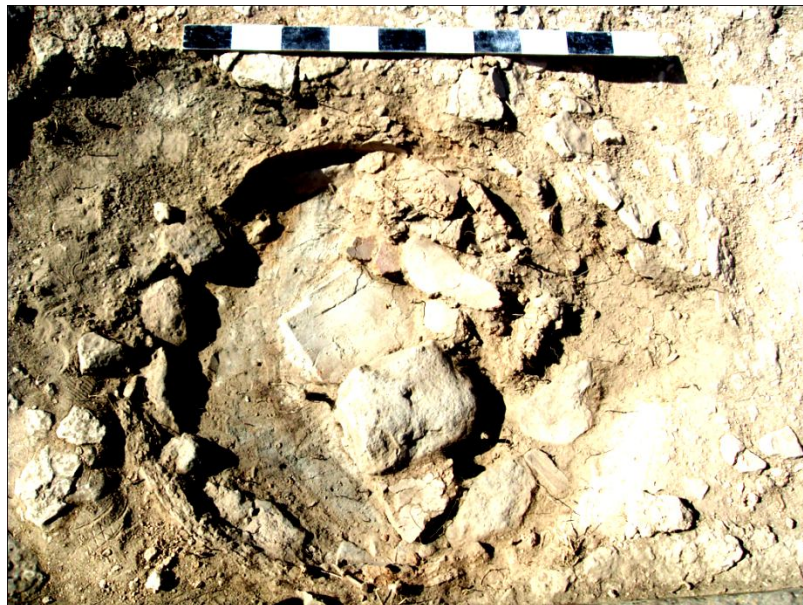

Նկ.2 Պատի մեջ արված թաղումը:

Հետաքրքիր պատկեր բացվեց իշխանական պալատի հյուսիսային ճակատի և պեղվող պատի միջև գտնվող հատվածում: Պալատի հյուսիսային պատի տակ, նրա երկայնքով, բացվեցին շրջանաձև, ոչ խորը թոնիրներ (նկ.3,4): Պեղումներով պարզ դարձավ, որ դրանք ներկառուցված են այս հատվածում առկա հիմնաժայռի մեջ:

Նկ. 3 Պալատի հյուսիսային պատի տակ բացված թոնիքներ:

Նկ. 4 Պալատի հյուսիսային պատի տակ բացված մեծ թոնիքը:

Դրանց մեջ կան ինչպես մեծ՝ մինչև 1մ տրամագծով, այնպես էլ ավելի փոքր չափերի թոնիքներ: Որոշների մեջ առկա էր հաստ մոխրաշերտ, այրված ոսկորների մնացորդներ:

Այս հատվածի հնագիտական պատկերը կամբողջանա լրացուցիչ պեղումներով, սակայն, ըստ նախնական դիտարկման, այստեղ առկա է հարաբերական ժամանակագրության չորս շրջան՝ արտացոլված հնագիտական, մշակութային շերտերով.

1. իշխանական պալատ,
2. թոնիրներ,
3. հետագայում կառուցված պատ,
4. թաղում պատի մեջ:

Տաճարի հարավային պատի տակ բացված խուզահորը 140x240 սմ չափերի է, 40սմ խորությամբ: Դրա արդյունքում ամբողջությամբ բացվեցին տաճարի հիմնապատվանդանի ստորին քարերը (նկ.5):

Նկ. 5 Տաճարի հարավային պատի տակ բացված խուզահորը:

Տաճարի հիմքերին հավասար խորությունից բացվեցին գերեզմանի սալաքար, մարդու ոսկորներ, որոնց պեղումներից գերծ մնացինք: Այս շերտում թաղումների առկայությունը միանգամայն տրամաբանական է և սպասելի:

Տաճարի հիմքերը, ինչպես նաև նրա հարավային պատի տակ գոյություն ունեցող շինության մնացորդների նշանակությունը պարզելու նպատակով, վերջինիս արևելյան պատի տակ բացված խուզահորան ալվելի խորացրեցինք՝ խորությունը հասցնելով 120սմ: Պարզ դարձավ, որ կառույցի պահպանված հիմքերի վերին՝ վերականգնված, մեկ շարքից բաղկացած պատն ունի ստորին շարքեր, որոնք հենվում են տաճարի պատին: Պարզ դարձավ նաև, որ եկեղեցու հիմքերը բարձրանում են կրաշաղախի մեջ մանրացված տուֆով արված շերտի վրա (նկ.6):

Նկ. 6 Սբ. Գրիգոր եկեղեցու հիմքերը:

Փորված խուզահորից գտնվեցին հիմնականում կղմինդրի բեկորներ: Հետաքրքիր է նշել նաև, որ խուզահորանի՝ 120սմ խորությունից ևս բացվում էին մարդկային ոսկորների մնացորդներ, որոնց առկայության և ժամանակի սղության պատճառով այս հատվածում պեղումները դադարեցվեցին: Հնարավոր է, որ դրանք պատկանում են տաճարի կառուցմանը նախորդած ժամանակաշրջանին, ինչը հնարավոր կլինի պարզել միայն հետագա ուսումնասիրություններով:

Գտածոներ

Պեղումներով հայտնաբերված ամբողջ հնագիտական նյութը բաժանվում է երեք խոշոր խմբերի՝ խեցեղեն գտածոներ, ապակե իրեր, մետաղե առարկաներ և դրամներ:

Խեցեղեն: Պեղումների արդյունքում հայտնաբերված նյութերի մեջ ստվար խումբ է կազմում խեցեղենը, որն աչքի է ընկնում կիրառման, պատրաստման հնարների, որակական ու գեղարվեստական ձևավորման բազմազանությամբ: Ըստ կիրառական նշանակության, այն բաժանվում է երկու մեծ խմբի՝ տնտեսական-կենցաղային և շինարարական: Իր հերթին

կենցաղային խեցեղենի մեջ առանձնանում է երկու մեծ խումբ՝ հասարակ և ջնարակապատ անոթներ: Ըստ ժամանակագրության հայտնաբերված ամբողջ խեցեղենը բաժանվում է հետևյալ դարաշրջանների. ա. IV-V դարեր, բ. VII դար, գ. IX-X դարեր, դ. XII-XIII դարեր:

Ա. IV-V դարերի խեցեղեն: Անտիկ ժամանակաշրջանից վաղ միջնադարին անցման փուլի խեցեղենը հիմնականում ավազախառն, մուգ մոխրագույն խեցատով է, ունի սև կամ կարմրա-դեղնավուն երանգավորում և կրում է սանրագարդեր⁶: Թրծումը կատարվել է 700-750 աստիճանում (խեցեղենի մակրոսկոպիկ անալիզը կատարել է Ի. Հովսեփյանը, ՀԱԻ): Արուճի պեղումներով հայտնաբերված վաղմիջնադարյան խեցեղենի մեջ առկա է երկու գտածո, որոնց մակերեսը ևս հարդարված է մանր գծագարդերով (աղ.1, նկ.1): Այս շրջանում, ուշ անտիկին բնորոշ կարմրափայլ և գունազարդ խեցեղենը բացակայում է: Անցումային փուլի խեցեղենի առավել ամբողջական պատկերը տեսանելի է հատկապես Զաքարի բերդ ամրոց-բնակավայրում⁷:

Բ. VII դարի խեցեղեն: Հիմնականում ներկայացված է շինարարական խեցեղենի՝ կղմինդրի օրինակներով: V-VII դդ. եկեղեցիների և մատուռների կառուցման ու վերանորոգման աշխատանքների լայն ծավալները զարկ տվեցին կղմինդրի արտադրությանը, որը վաղ միջնադարյան խեցեգործական արտադրանքում առանձնահատուկ տեղ ունի: Արուճի պեղումներով հայտնաբերված տափակ կղմինդրների օրինակները բազմաթիվ են, որոշները պահպանված են գրեթե ամբողջությամբ (աղ.1, նկ.2):

Ծածկերի եզրերը պսակող կղմինդրները պատրաստվում էին եռանկյունաձև ճակտոնով, որը զարդարում էին թաց կավին մատների կամ բույթ գործիքի օգնությամբ արված տարբեր զարդամոտիվներով: Արուճի ճակտոնները հարդարված են մատներով արված ակոսներով, որոնք արմավազարդի տպավորություն են թողնում (աղ.1, նկ.3): Ճակտոնների առկայությունը ծածկերի վրա առանձին շքեղություն էր տալիս շենքի հարդարանքին: Վաղ միջնադարում կղմինդրի արտադրությունը կենտրոնացած էր մեծ բնակավայրերում գործող արհեստանոցներում: Հայաստանում կղմինդր արտադրվել է Դվինում, Աղքքում, Վաղարշապատում, ինչի մասին վկայում են հայտնաբերված խոտանները, առանձին գրերն ու պատկերները: Արուճում կղմինդրի տեղական արտադրության վերաբերյալ փաստեր առայժմ չկան: Շատ դեպքերում կղմինդրները պատել են կավալուծությամբ, ինչպես Արուճի օրինակները, կամ ներկել են կարմիր կամ շագանակագույն ներկերով: Ներկելու նպատակը դրանք տեղումներից պաշտպանելն էր, իսկ գույնի ընտրությունն ունեցել է զուտ գեղագիտական նշանակություն: Հայաստանում քրիստոնեական կառույցները պահպանեցին քրիստոնյա ողջ աշ-

⁶ Տիրացյան, 1968, 287; **Խաչատրյան Հ.**, 1996, 31-32; **Тер-Мартirosов**, 1996, 74-75; **Тер-Мартirosов, Караханян**, 1998, 26; **Канесян, Зинджирджян**, 2008, 190-191:

⁷ **Асатрян**, 2005:

խարհին բնորոշ կոմիներածածկ տանիքը մինչև IX դ., որից հետո այն փոխարինվեց ավելի դիմացկուն քարե սալերով:

Գ. IX-X դարերի խեցեղեն: Այս շրջանի խեցեղենը ներկայացված է հիմնականում ջնարակապատ անոթների օրինակներով, որոնք թեև բեկորային են, սակայն լիովին կրկնում են համաժամանակյա այլ հուշարձաններից հայտնի տեսակները:

Խեցեղենի նկարագարումը կատարված է բացառապես կանաչի, դեղինի և շագանակագույնի համադրմամբ (աղ.1, նկ.5): Նկարագարումը կատարված է միայն բուսական և երկրաչափական հարդատարրերով, որը IX դարի ջնարակած խեցեղենի առանձնահատկություններից է: Մարդկային և կենդանական պատկերազրույթամբ ջնարակած խեցեղենը հանդես է գալիս համեմատաբար ուշ՝ փաստելով գեղարվեստական խեցեղենի վերընթաց զարգացումը:

Դ. XII-XIII դարերի խեցեղեն: Արուճի պեղումներով հայտնաբերված խեցեղենի մեջ ամենամասնայականն է: Հասարակ խեցեղենի մեջ հետաքրքիր են կարմրափայլ կարասի բեկորները: Կարմրափայլ, դրոշմազարդ կարասները շուրջ 1մ բարձրությամբ, կարճ վզով, գնդաձև իրանով, երկուսից չորս պարուրաձև հավելումներ ունեցող կանթերով անոթներ են, որոնցով խնջույքների ժամանակ գինի է մատուցվել: Գեղարվեստական ուշագրավ պատկերներով հարուստ դրոշմազարդը, որն արված է պտտվող զլանաձև դրոշմիչի օգնությամբ, գոտևորում է կարասի իրանի ամենալայն հատվածը: Արուճի կարմրափայլ կարասից առկա են իրանի և կանթի բեկորները: Պահպանված չէ դրոշմազարդ գոտու հատվածը: Երևում է միայն եռանկյունաձև արված զարդարուն մասը, որը լցված է փոսիկներով: Եռանկյունու մի հատվածում կապույտ ապակիով արված է ինկրուստացիա (աղ.1, նկ.4): Մեկ այլ բեկորից պահպանված է դրոշմազարդ հատվածը, որը հարդարված է շրջանների և դրանցից դուրս եկող գծազարդերով (աղ.1, նկ.6):

Արուճի պեղումներով հայտնաբերված XII-XIII դդ. խեցեղենի հավաքածուի մեջ մեծամասնությունն են կազմում կճուճները: Դրանք հիմնականում միանման են, տարբերվում են չափերով և հարդարման զանազան միջոցներով: Դրանց թե արտաքին, թե ներքին մակերևույթը բաց դարչնագույն կամ աղյուսագույն է, երբեմն ամբողջությամբ մրապատ կամ մրի հետքերով (աղ.1, նկ.7,8): Կճուճները հիմնականում երկկանթ են, պատահում են նաև միականթ և անկանթ օրինակներ: Անոթներն ունեն հաստ, սկավառակաձև նստուկ, գնդաձև իրան, կարճ և լայն վիզ, կլոր, ուղիղ կամ քիչ դուրս շեշտված պսակներ, որոնք հարդարվում էին ակոսազարդերով և ալիքներով:

Սկսած 11-13-րդ դդ. կճուճների կանթերը դառնում են ժապավենաձև՝ վերադիր, պայտաձև ելուստով: Ժապավենաձև կանթերը գոյատևում են հետագա դարերում ևս՝ կտրվածքում կլոր կանթերի հետ զուգահեռաբար:

Արուճի պեղումները տվել են նաև խփերի բեկորային օրինակներ: Դրանք սկավառակաձև են՝ թեք կտրված եզրերով, բարձր, կոնաձև (մանչ) և փոսիկավոր (աղջիկ) բռնակներով (աղ.1, նկ.9):

Արուճի խեցեղեն հավաքածուի մեջ քիչ չեն նաև կարմրափայլ-կարմրաներկ թասերը: Անոթների հարդարման այս նոր մոտեցումն ի հայտ եկավ 12-13-րդ դդ.⁸: Չարդարվում էին հիմնականում փորագիր գծագարդերով: Այս նրբակերտ թասիկներին զուգահեռ լայնորեն գործածվում էին փոքր-ինչ կոպիտ արված քրեղանները, որոնց շուրթերի պսակները բավականին լայն էին և երբեմն զարդարվում էին փորագիր ալիքագարդով: Արուճի գտածոների թվում առանձնանում է կարմիր ցայտքերով և պսակի հատվածում կարմիր գծաներկերով թասի բեկորը: Այս խմբում ուշադրության է արժանի նաև կարմրափայլ թասի հատակամասը, որն ունի վարպետի փորագիր նշան (աղ.1, նկ.10):

Հասարակ խեցեղենի տեսականու մեջ առանձին խումբ են կազմում լուսավորության միջոցները: Հայաստանի հնավայրերից հայտնի են ճրագների տարբեր տեսակներ՝ թասանման, նավակաձև, թեյնիկանման, տերևաձև⁹: Արուճի պեղումներով հայտնի ճրագները նավակաձև են: Դրանք պատրաստված են դուրգի վրա, ունեն հարթ, թեթևակի շեշտված շրջանաձև հատակ: Քթիկի մասում սեղմումով ընդգծված է պատրույգի տեղը, որի այրումից ճրագները քթիկի հատվածում մրոտված են: Գտնված ճրագների մեջ առկա են նաև ջնարակապատ օրինակների հատվածներ (աղ.1, նկ.11-Գ):

Հայտնաբերված նյութերի թվում առավել ուշագրավ գտածոն կավե փոքրիկ, ձեռածեփ հալոցն է՝ գտնված կաթոդիկոսական պալատի հյուսիսային պատին կից բացված թոնրից (աղ. 2, նկ.1): Անոթի շուրթի մի հատվածն ավելի բարձր է արված՝ հեղուկն ավելի հեշտ լցնելու նպատակով (բարձ. 3,5-4սմ, տգ. 5,5սմ): Հատակն անհարթ է: Նմանօրինակ հալոց հայտնի է նաև Հայաստանի վաղմիջնադարյան մայրաքաղաք Դվինի պեղումներից¹⁰:

Պեղումների արդյունքում հայտնաբերված նյութերի մեջ առկա են նաև ջնարակապատ խեցեղենի սակավ օրինակներ, որոնց մեջ կան միագույն ջնարակով պատած, փորագրումով կամ անգործի հեռացումով զարդանախշված օրինակներ: Դրանց համար հիմնականում օգտագործվել է կանաչ և դեղին ջնարակները (աղ. 1, նկ. 11 Ա-Բ): Փորագրումով կամ անգործի հեռացումով թասի կենտրոնում սովորաբար տեղադրվում է ոչ բարդ ծաղիկ-վարդյակը:

Ապակե իրեր: Գտածոների թվում կա նաև ապակու փոքր հավաքածու, որը ներկայացված է ընպանակների իրանի և շուրթի բեկորներով: Ապակե

⁸ Ղաֆադարյան, Քալանթարյան, 2002, 82:

⁹ Kalantaryan A. et al, 2009, 133:

¹⁰ Ղաֆադարյան, 1952, նկ. 150:

իրերից է նաև ապարանջանի բեկորը, որը սակայն առանձնահատկությամբ աչքի չի ընկնում և կրկնում է Հայաստանի միջնադարյան այլ հնավայրերից հայտնի ձևը: Այն հարթ մակերեսով, կտրվածքում կլոր ապարանջան է, ստացված ապակե մածուցիկ զանգվածից թելեր ձգելու միջոցով՝ առանց լրացուցիչ մշակման (աղ.2, նկ.2): Դատելով այլ հնավայրերից հայտնի բեկորներից, ապարանջանի ծայրերն իրար են միացվել սեղմելու միջոցով: Արուճից գտնված ապարանջանը սև գույնի է, որը առավել խաճախակի հանդիպող գույնն է այլ հնավայրերում ևս¹¹:

Պեղումներից գտնված ապակե հավաքածուն սահմանափակվում է կապույն ուլունքահատիկով, որը մեջտեղից կտրված է (աղ.2, նկ.3):

Մետաղե գտածոներ: Դրանց թիվը թեև մեծ չէ, բայց շատ ուշագրավ են: Գտածոների թվում է բրոնզե ձողանման իրը (երկ.10սմ), որը կենտրոնում ունի չորս, ուռուցիկ գոտիներ (աղ.2, նկ.4): Դժվար է հստակ նշել տվյալ առարկայի գործառնությունը: Ենթադրելի է, որ մետաղե ձողը ծառայել է որպես հագուստի զարդարանք, գուցե նաև հերակալ:

Պեղումներով հայտնաբերված մետաղե մյուս գտածոն բրոնզե մատանին է (աղ. 2, նկ.5): Ընդհանրապես, Հայաստանի միջնադարյան մատանիները ստորաբաժանվում են երեք, հիմնական խմբերի՝ ա) ակնաբնով, բ) վահանակով, գ) օղակաձև (Հակոբյան, 1981,56): Արուճից հայտնի օրինակը վերաբերում է երրորդ՝ օղակաձև մատանիների խմբին: Դրանք լինում են պղնձից, բրոնզից, երկաթից: Նմանօրինակ մատանիներ հայտնի են տակավին ուշ անտիկ դարաշրջանից, մասնավորապես Վաղարշապատի¹², Արտաշատի¹³, Գառնիի¹⁴ պեղումներից և շարունակում են գործածվել նաև հետագայում¹⁵:

Դրամներ: Պեղումների արդյունքում հայտնաբերվել են նաև դրամներ: Դրամներից մեկը Կոնստանտին X կայսեր (1059-1067 թթ.) ֆոլլիսն է (աղ. 2, նկ. 6): Դրամը կրում է սելջուկյան մակադրոշմ «lillah» գրությամբ և թվագրվում է XII դարով:

Հայտնաբերված հաջորդ երկու դրամները սելջուկյան են և թվագրվում են XII դ. վերջով (աղ. 2, նկ. 7,8): Դրանք խիստ մաշված են, պահպանվել են թերի և հնարավոր չէ մանրամասնել դրամների վրա առկա գրությունները¹⁶:

¹¹ Ջանփոլադյան, 1969, 99-100; Հարությունյան, 1978, 106; Պետրոսյան, 1988, 92:

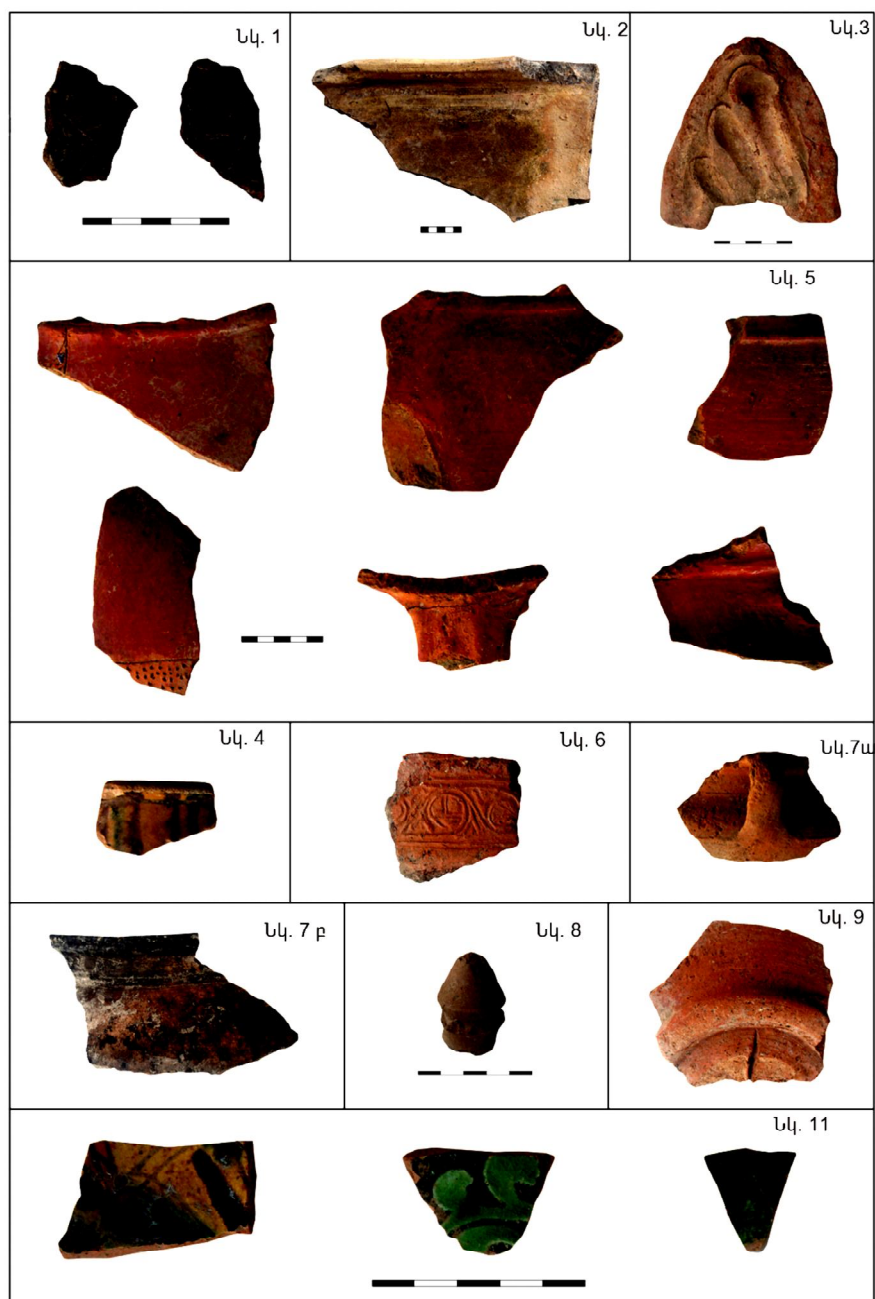
¹² Խաչատրյան, Թորոսյան, 1976, 100, տախ. III/ 8; Քալանթար, 2007, 338, 340:

¹³ Խաչատրյան, 1981, 82:

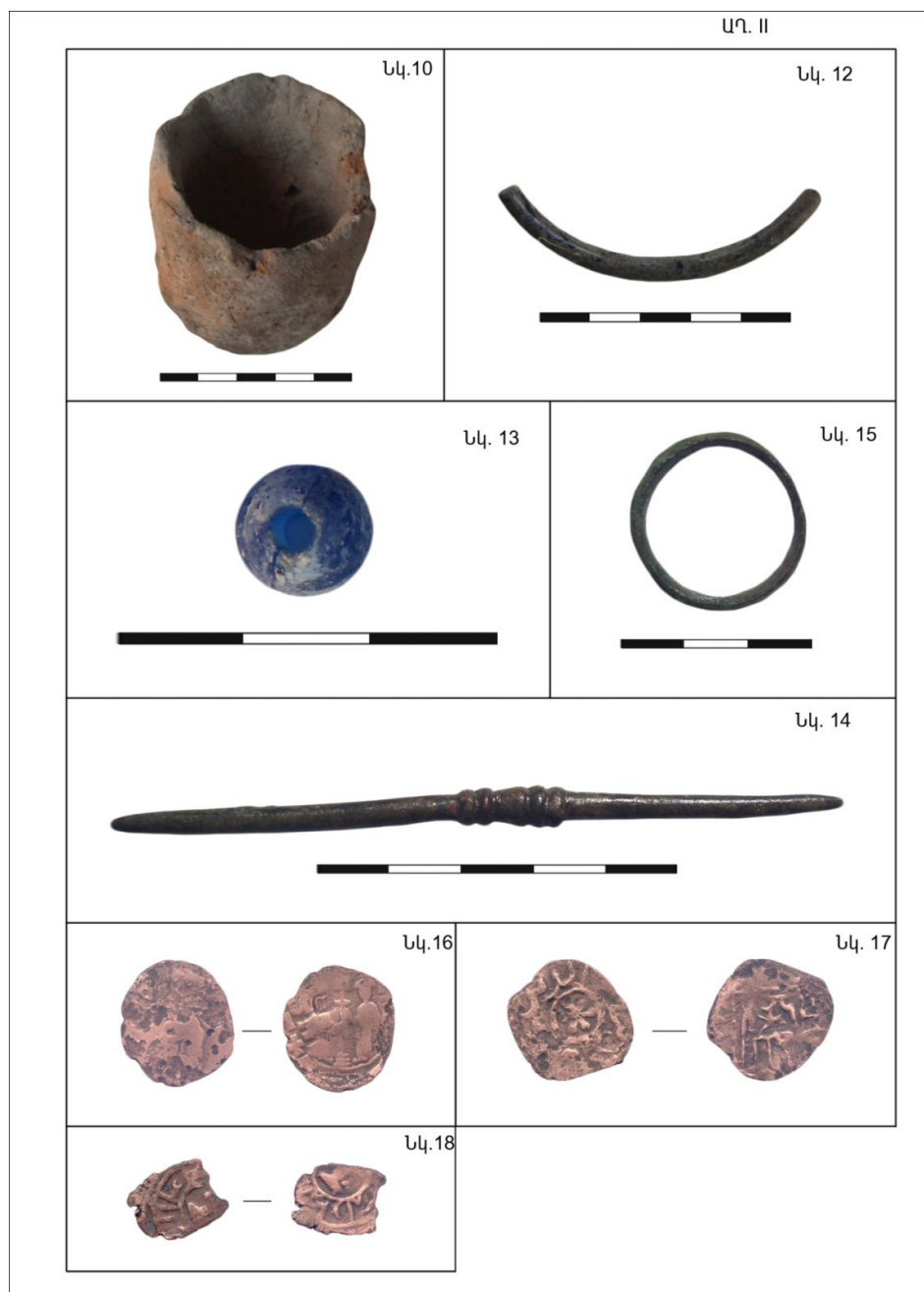
¹⁴ Аракелян, 1957, 78; Хачатрян, 1976, 121-123.

¹⁵ Հակոբյան, 1981, 55-62:

¹⁶ Դրամների վերաբերյալ մանրամասն տեղեկությունների համար շնորհակալություն ենք հայտնում ՀՊԹ դրամագիտության բաժնի գիտաշխատողներ՝ պ.գ.թ. Արմինե Զոհրաբյանին և Հասմիկ Հովհաննիսյանին:

Աղյուսակ I: Պեղումների արդյունքում հայտնաբերված խեցեղեն գտածոները

Աղյուսակ II: 10- թոնրից գտնված հալոց, 11- ապարանջանի բեկոր, 13- ապակե ուլունք, 14- բրոնզե ձող, 15- թաղումից հայտնաբերված բրոնզե մատանի, 16- բյուզանդական ֆոլլիս՝ սելջուկյան մակադրոշմով, 17-18- սելջուկյան դրամներ:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Խաչատրյան Ժ., – 1981, Արտաշատ II, Անտիկ դամբարանադաշտեր (1971-1977թթ. պեղումները), Հնագիտական պեղումները Հայաստանում, N 17, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան:

Խաչատրյան Ժ., Թորոսյան Ռ., – 1976, Նյութեր Վաղարշապատի հյուսիս-արևելյան դամբարանադաշտից, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 5, 99-111:

Խաչատրյան Հ., – 1996, Նորահայտ հուշարձան Շիրակում, ՀՀ 1993-1995թթ. հնագիտական հետազոտությունների արդյունքներին նվիրված 10-րդ գիտական նստաշրջան, զեկ. թեզ., 31-32:

Հակոբյան Ն., – 1981, Միջնադարյան Հայաստանի գեղարվեստական մետաղը IX-XIIIդդ., Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները, 10, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան:

Հարությունյան Ս., – 1978, Անբերդ, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան:

Հարությունյան Վ., – 1953, VII դարի աշխարհիկ ճարտարապետության մի նոր հուշարձան, ՀՍՍՀ ԳԱ Տեղեկագիր, N8, 53-65:

Ղաֆադարյան Կ., – 1952, Դվին քաղաքը և նրա պեղումները 1, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան:

Ղաֆադարյան Կ., Քալանթարյան Ա., – 2002, Դվին 2, Դվին քաղաքը և նրա պեղումները 1973-1980 թթ., Գիտություն հրատ., Երևան:

Մաթևոսյան Կ., – 2010, Արուճի հնագույն բազիլիկ եկեղեցին, Հանդես Ամսօրեայ, 1-12, 197-212:

Պետրոսյան Հ., – 1988, Գառնին IX-XIV դարերում, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան:

Ջանիդլադյան Հ., – 1969, Դվինի ապակե ապարանջանները, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1, 94-100:

Սադոյան Բ., – 1985, Արուճի վաղ միջնադարյան հուշարձանները, Պատմա-բանասիրական հանդես, 4, էջ 162-173:

Սարգսյան Գ., – 2007, Արուճի բազիլիկի հնագիտական հետազոտությունը, Հայ արվեստ, 2007, N1, էջ 34-37:

Տիրացյան Գ., – 1968, Հացավան ամրոցի 1963 և 1965 թթ. պեղումների նյութերից, Պատմա-բանասիրական հանդես, 1, 282-291:

Քալանթար Ա., – 2007, Հին Վաղարշապատի պեղումները, Հայաստան. քարե դարից միջնադար, Գիտական ժառանգություն հ. 4, Գիտություն հրատ., Երևան:

Аракелян Б., – 1957, Гарни II, результаты работ гарнийской археологической экспедиции 1951-1955гг., (античный период), АРА, N7, изд. АН АрмССР, Ереван.

Асатрян Е., – 2005, Закари берд, результаты раскопок, АРА N 19, изд. Гитутюн, Ереван.

Канеция А., Зинджирджян В., – 2008, Поселения Джрапи, Հուշարձան տարեգիրք, Դ-Ե, 190-191.

Март Н., – 1934, Ани, книжная история города и раскопки на месте городища, Гос. Социально-экономическое изд., М-Л.

Хачатрян Ж., – 1976, Гарни V, античный некрополь, (результаты раскопок 1956-1972 гг.), АРА, N15, изд. АН АрмССР, Ереван.

Тер-Мартirosов Ф., Карахьян Г., – 1998, Раскопки поселения и некрополя античного Ширакавана, Գիտական աշխատություններ, I, 17-30.

Тер-Мартirosов Ф., – 1996, Ширак в эпоху классической античности (VIв. До н.э.- IVв. н.э.), ՀՀ 1993-1995 թթ. հնագիտական հետազոտությունների արդյունքներին նվիրված 10-րդ գիտական նստաշրջան, զեկ. թեզ., Երևան, 74-75.

Kalantaryan A., Karakhanyan G., Melkonyan H., Petrosyan H., Hakobyan N., Babayan F., Zhamkochyan A., Nawasardyan K., Hayrapetyan A., – 2009, Armenia in the cultural context of east and west, ceramics and glass (4th-14th centuries), NAS RA Gitutyun publishing house, Yerevan.

ДИАННА МИРИДЖАНЫАН

*Институт археологии и этнографии НАН
dianamirijanyan@gmail.com*

ТИГРАН АЛЕКСАНЫАН

*Научно-исследовательский центр историко-культурного наследия
tigranalexanyan@yandex.ru*

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ АРУЧА

РЕЗЮМЕ

Армяно-итальянские совместные археологические работы 2013г. были сосредоточены на территории между дворцом и церковью Св. Григория, где по проведенным раскопкам впервые были изучены археологические слои и хронология. В итоге раскопок у северной стены дворца, вдоль постройки были раскопаны неглубокие тониры, которые были встроенные в естественной скале. Среди них есть как большие, диаметром до 1м, так и малые по размерам тониры. В некоторых из них был густой слой пепела, обгоревшие останки костей.

Для исследования стойкости и состояния сохранности церковного фундамента было решено раскопать два шурфа. Один из них на южной стороне храма, к востоку от двери, второй в храме, на западной стороне, на право от двери. В шурфах были найдены в основном детали черепиц.

В ходе раскопок были обнаружены керамические сосуды, стеклянные и металлические изделия, монеты, изучение которых в сопоставлении с рукописными источниками дает нам важную информацию о роли поселения Аруч в средневековье.

DIANNA MIRIJANYAN

*Institute of archaeology and ethnography NAS
dianamirijanyan@gmail.com*

TIGRAN ALEXANYAN

*Scientific Research Center for Historical and Cultural Heritage
tigranalexanyan@yandex.ru*

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT THE SITE OF ARUCH

SUMMARY

In 2013 Armenian-Italian archaeological collaboration in Aruch was concentrated in area between St. Grigor church and the palace, where archaeological levels and chronology were clarified for the first time.

Excavations at the northern wall of the palace yielded circular, not deep tonirs built inside rocks. The tonirs were up to 1m. in diameter. In some of them there was ash and remains of burnt bones.

To check durability of the church's bases and its extant situation, it was decided to dig two test pits, one on the southern side of the church and the other one inside the church, on the right side of the church exit. Found in the test pits were fragments of ceramic tiles.

Excavations discovered pottery, glass, metal materials and coins, which yielded important data on the role of the area in the course of centuries.